

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ СЕКСУАЛЬНОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ

Небитов Андрій Анатолійович - кандидат юридичних наук, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

В статті досліджено поняття личности преступника, характеристику личности преступника, а также охарактеризована личность преступника, виновного в сексуальной эксплуатации. Обосновано, что качественная криминологическая характеристика личности преступника позволяет разработать и эффективно реализовать мероприятия по предупреждению этому виду преступлений.

В статті досліджено поняття личности преступника, характеристику личности преступника, а также охарактеризована личность преступника, виновного в сексуальной эксплуатации. Обосновано, что качественная криминологическая характеристика личности преступника позволяет разработать и эффективно реализовать мероприятия по предупреждению этому виду преступлений.

The paper studied the concept of offender, offender characteristics and personality characterized perpetrators of sexual exploitation. It is proved that the qualitative criminological harakteristika offender allows you to develop and effectively realizovat measures to prevent this type of crime.

Постановка проблеми. Однією з найбільш прибуткових видів злочинної діяльності з давніх-давен вважається сексуальна експлуатація людей. Сучасна криміногенна ситуація свідчить про те, що й нині цей вид аморальної суспільно небезпечної діяльності активно функціонує, удосконалює свої форми та трансформується в нові види.

У сучасному світі сексуальна експлуатація набуває все більшого поширення. Особливу стурбованість викликає втягнення до неї неповнолітніх і малолітніх. Лише за даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько двох мільйонів дітей щорічно використовують у «секс-індустрії», а в Інтернет-мережі розміщено безліч фото- та відеоматеріалів, на яких демонструється сексуальне насильство над

дітьми. Україна перебуває в списку лідерів світової індустрії дитячого порноринку. За даними Інтерполу, дохід від фото- та відео-порнографії, виробленої в Україні, становить понад 100 млн дол. на рік. Дані Фонду Internet Watch Foundation свідчать про те, що за рівнем популярності дитячої порнографії в Інтернеті Україна посідає сьоме місце у світі.

Стан наукового дослідження. Проблемам сексуальної експлуатації в кримінально-правовому та кримінологічному вимірі приділяли увагу в своїх роботах П. П. Андрушко, Ю. М. Антонян, І. О. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. В. Вітвицька, Б. В. Волженкін, Н. О. Горб, В. Т. Дзюба, В. В. Дзундза, А. І. Долгова, О. О. Дудоров, А. І. Єлістратов, О. М. Ємець, О. М. Ігнатов, М. Й. Коржанський, О. М. Кос-

тенко, В. В. Кузнецов, В. А. Ломако, Н. О. Лопашенко, М. І. Мельник, М. П. Михайленко, В. О. Навроцький, В. В. Налуцишин, Р. П. Олійничук, В. І. Осадчий, М. І. Панов, О. В. Паньчук, Г. І. Піщенко, С. П. Репецький, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, Н. О. Семчук, П. П. Сердюк, В. М. Смітєнко, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, Ю. М. Ткачевський, А. П. Тузов, Є. В. Фесенко, В. Д. Філімонов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко та ін.

Проте комплексно питання запобігання сексуальній експлуатації в Україні не вирішувались, на сьогодні немає єдиного погляду з цілої низки важливих питань стосовно особи злочинця.

Відтак, метою дослідження є визначення складових кримінологічної характеристики особи злочинця, а також всебічне та якісне дослідження характеристики осіб, які займаються сексуальною експлуатацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній літературі існує багато поглядів на поняття особи злочинця. Наприклад, на думку І. М. Даньшина, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних рис й ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винний у цьому особі – ознак суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [1, с. 65].

Початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення злочину. При визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості [2]. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця може йтися лише тоді, коли така особа вчинила злочин, що констатовано в обвинувальному вироку суду, який набрав законної сили.

На сьогодні у кримінологічній науці існує чимало аспектів щодо дослідження особи злочинця. Так, О. М. Джужа зазначає, що особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях:

одиночному, коли визначаються риси певного злочинця; груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів; на загальному рівні [3, с. 32]. Водночас вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації особи, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним злочинам. Саме на цьому рівні буде надана кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією.

При визначенні структури особи злочинця виділяють соціально-демографічні, кримінально-правові, особистісно-рольові, морально-психологічні риси особи [4, 5]. Так, В. І. Шакун виокремлює п'ять підструктур, а саме: 1) що містять такі соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження, сімейний стан і посадове становище, національну і професійну належність, рівень матеріальної забезпеченості; 2) які утворюють рівень розумового розвитку, культурно-освітній рівень, знання, навички та вміння; 3) до якої входять моральні якості, ціннісні орієнтації і прагнення особистості, її соціальні позиції і зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички; 4) що формує психічні процеси, риси і стани особи; 5) що складається із соціального змісту і прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конструкції та ін. [6, с. 499].

Відтак, особу злочинця потрібно характеризувати не однобічно, виділяючи лише негативні риси, хоча це є специфічним для особи злочинця, а й характеризувати її всебічно, виділяючи при цьому і позитивні якості, що суттєво впливає на визначення суспільної небезпеки особи злочинця, обрання винному міри покарання та здійснення виховного впливу у процесі відбування покарання. На підставі наведеного вважаємо доцільним включити цю підструктуру характеристики особи злочинця. На нашу думку, найбільш важливими підструктурами особистості злочинця є такі: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) соціальні ролі та рольові очікування; 4) морально-психологічні; 5) загальнозначущі позитивні людські якості; 6) суто психологічні й біологічні особливос-

ті. Дотримуючись цієї послідовності, спробуємо дослідити особу, яка вчиняє злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією.

Характеристику особи злочинця, винного в сексуальній експлуатації, почнемо з аналізу соціально-демографічних ознак, які в поєднанні з властивостями особистості злочинця окреслюють, насамперед, його соціальний портрет.

Соціально-демографічну характеристику особи злочинця, який вчинив злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією, доцільно почати з такого критерія, як стать особи. Результати аналізу осіб, які вчиняють розглядуваний злочин (за матеріалами вивчених кримінальних справ (проваджень), свідчать про те, що такими особами зазвичай є чоловіки – 80,8 %. Водночас однаково особи як жіночої, так і чоловічої статі. Також 5,7 % респондентів зазначили, що ці злочини можуть вчиняти й жінки. За статистичними даними МВС України, наявним є стійке збільшення кількості жінок, які беруть участь у зазначених злочинах (2012 рік – 104 жінки, 2013 рік – 114, 2014 рік – 113, 2015 рік – 189 жінок, які вчинили злочин, передбачені ст. 301, 302, 303 Кримінального кодексу України).

Переважаю в чоловічих соціальних групах жінка завжди намагається своєю поведінкою довести відповідність вимогам та правилам цього середовища. Таким чином, вона має бути більш жорстокою та цинічною, у жодному разі не дати підстав вважати себе слабкою, коли в соціальній групі переважає культ фізичної та психологічної сили [7, с. 31]. Щодо національності особи злочинця та його етнічної належності, то згідно з результатами дослідження, переважна більшість 98 % осіб є представниками української національності, але деякі з них є вихідцями з країн Закавказзя, а незначний відсоток злочинців становлять представники інших слов'янських держав (Росія, Білорусь та інші країни – 2 %).

Вік особи – важлива ознака особи злочинця, яка дозволить виявити протиправну активність різних за віком груп. Згідно зі статистичними даними, найбільшу кількість осіб, які вчинили злочини, передбачені-

ст. 301–303 Кримінального кодексу України, становлять особи віком 35–50 років – 44,5 %. Це пов'язано, насамперед, з тим, що більшість злочинців сформовані як особистість, індивіди, які мають значний життєвий досвід та визначальний набір соціальних контактів. Особи віком від 14 до 18 років становили 20,0 %; від 18 до 35 років – 22,2 %. Незначну частку становили особи віком від 50 років і старші – 13,3 %, адже з кількістю прожитих людиною років її криміногенна активність значно зменшується.

Серед злочинців, які займаються сутенерством або втягненням у заняття проституцією, найбільший прояв активності спостерігається у віковій групі від 31 до 40 років [8]. Щодо високих вікових меж самих сутенерів, то варто зазначити, що це пояснюється тим, що для організації заняття проституцією потрібен певний життєвий досвід, організаційні здібності, деяка обізнаність щодо методів діяльності правоохоронних органів, а також певні зв'язки з працівниками цих структур, можливості придбання та використання різних технічних засобів і пристроїв для проведення негласних заходів.

Важливою ознакою особи злочинця є його освітній рівень. Саме він визначає соціальний аспект життєдіяльності людини. Освітня характеристика дозволяє виявити залежність злочинної поведінки від рівня освіти та інтелектуального розвитку, а також визначити коло інтересів і потреб особи [1, с. 91]. Що ж до освітнього рівня осіб, які вчиняють розглядувані нами злочини, то варто зазначити, що згідно зі статистичними даними більшість осіб, які вчинили зазначені злочини на момент вчинення злочину мали вищу освіту – 17,5 % злочинців; незакінчену вищу освіту – 17,5 %; повну середню освіту – 24,6 %; середню спеціальну освіту – 7,0 %; неповну середню освіту – 12,4 %; початкову освіту – 7,0 %; ніде не навчалися і не працювали – 14,0 %. На підставі цих даних можна дійти висновку, що найбільше злочинів даної категорії вчиняють особи, які мають середню освіту, оскільки вона була обов'язковою в Радянському Союзі, що й зумовило такий рівень освіти в переважної більшості злочинців.

Узагалі, за загальним правилом, освітній рівень особи не можна розглядати як криміногенний фактор. Отже, у нашому випадку низький рівень освіти не є визначальною ознакою, проте дуже суттєво впливає на поведінку осіб, які вчиняють розглядуваний злочин.

При соціально-рольовому підході враховуються особливості взаємодії особистості із соціальним середовищем. Родинний стан та наявність дітей має важливе значення для соціально-демографічної характеристики особи злочинця, адже наявність сім'ї передбачає певні обов'язки, які індивід повинен виконувати з метою забезпечення нормального існування інституту сім'ї в суспільстві, виховання дітей, передання їм усього доброго й позитивного також впливає на будь-яку особу в суспільстві. Стосовно особи злочинця розглядуваного злочину встановлено, що значна частина цієї категорії осіб (30,2 %) на момент вчинення злочину не перебували у шлюбі. Із тих, хто перебував у шлюбі (28,6 %), у доброзичливих стосунках перебувала половина осіб, в інших шлюб був близький до розпаду. Варто відзначити й той факт, що більшість одружених осіб характеризувались позитивно в сім'ї. На момент вчинення злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, розлучені особи становили – 28,6 %, ті, хто перебував у цивільному шлюбі, – 12,6 %.

Між несприятливим станом у сім'ї, зрадами, розлученнями та сутенерством й іншими діями, пов'язаними з організацією заняття проституції, є певний зв'язок, який деякою мірою породжує споживацьке, байдуже ставлення до жінки (чоловіка), як до особистості, а також руйнує уявлення про інститут сім'ї як такий. У деяких випадках слід враховувати наступну закономірність: з ростом судимостей збільшується кількість осіб, що не перебувають у шлюбі [9, с. 157].

Місце роботи має важливе значення в соціально-демографічній характеристиці особи злочинця, оскільки від того, чи зайнята особа суспільнокорисною працею, залежить її ставлення до певних прав та обов'язків, її суспільний статус.

За узагальненими матеріалами вивчених кримінальних справ (проваджень) більшість осіб, які займалися злочинними діями, що пов'язані із сексуальною експлуатацією, офіційно були безробітними, хоча працездатними 19,7 %. Серед виявлених осіб були й підприємці (15,8 %), і часто ці підприємства були лише прикриттям їх злочинної діяльності (власники саун, готелів, салонів краси, модельних агентств, служби таксі та ін.), службовці (14,5 %) та керівники (10,5 %). У 10,5 % випадків злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією, вчиняли робітники, у 8,0 % – непрацездатні особи і у 1,3 % випадків – студенти.

Розглядаючи масив кримінальних справ (проваджень), порушених за ст. 301, 302, 303 КК України, ми не виявили жодної, в якій суб'єктом даного злочину був державний службовець чи посадова особа. Тому викликає запитання про доцільність встановлення кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених ст. 301–303 КК України службовою особою з використанням свого службового становища.

Серед головних мотивів учинення злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, можна виділити корисливий, у ролі додаткового в даному випадку виступає сексуальний. У зв'язку з цим, можна здійснити таку класифікацію злочинців. Щодо ставлення винних до вчиненого злочину, то варто констатувати, що 82,4 % осіб, які вчинили вказаний злочин, повністю визнали себе винними, 13,7 % частково визнали свою провину та 3,9 % себе не визнали винними взагалі.

До першої групи належать особи, які вчиняють злочини даної категорії заради матеріальної вигоди, так звані «бізнесмени». Для них сексуальна експлуатація не більше ніж бізнес і є джерелом отримання прибутку.

Другу групу становлять особи, які вчинили злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією, з метою задоволення власних статевих потреб.

Соціально-демографічні дані, взяті у статистичному вираженні, стосовно осіб, які вчинили злочин, надають цінну кримінологічну інформацію, необхідну для успішного

здійснення заходів соціальної профілактики [10, с. 27].

Кримінально-правову характеристику особи злочинця слід почати з розгляду об'єктивної сторони та способів учинення даного злочину. Загальновідомо, що об'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується вчиненням таких альтернативних дій, як втягнення особи в заняття проституцією, примушування до заняття проституцією, сутенерство.

Можна зробити висновок, що у вивчених кримінальних провадженнях у 47,4 % цей злочин було вчинено шляхом втягнення в заняття проституцією, коли внаслідок дій винного інша особа схиляється до заняття проституцією. Характерним у 38,1 % наявним було безпосередньо сутенерство як дії особи із забезпечення заняття проституцією іншою особою. І в 14,5 % цей злочин було вчинено шляхом примушування до заняття проституцією, найчастіше з використанням обману (59,2 %), уразливого стану потерпілої особи (25,4 %), шантажу (9,3 %), із застосуванням або погрозою застосування насильства (6,1 % відповідно).

Як показали результати дослідження, більша частина осіб, які вчинили вказаний злочин, не були судимі 77 %. Попередня судимість цієї категорії осіб здебільшого була пов'язана з вчиненням злочинів проти моральності, статевої свободи та недоторканності, проти власності.

Визначаючи тривалість злочинної діяльності, варто вказати, що відповідно до результатів дослідження, у 71,3 % злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, вона продовжувалась до одного року (інколи навіть менше одного місяця), 16,7 % – від одного до трьох років, 12 % – більше трьох років.

Щодо морально-психологічної характеристики особи злочинця, то її вивчення зумовлене тим, що це дає можливість охарактеризувати внутрішній зміст особистості. У більшості осіб, які вчинили розглядуваний злочин, відсутні моральні принципи та переконання, зазвичай у них спостерігається дещо примітивний, звужений світогляд. Морально-психологічний портрет злочинця значною

мірою допомагають відтворити відомості, які можна отримати з місця проживання, навчання, роботи, відбування покарання, а також за відомостями, які характеризують спосіб життя особи, її інтереси та проведення дозвілля.

Так, органи досудового розслідування та судові органи при характеристиці особи злочинця з морально-психологічної точки зору недостатньою мірою враховують ці ознаки та обмежуються занадто формальними характеристиками з місця проживання чи роботи (а іноді й ці дані відсутні).

Узагалі можна зробити висновок, що особи, які займаються сексуальною експлуатацією, часто виявляються непоганими знавцями психології потенційних жертв, адже вони вдало знаходять і використовують на свою користь найбільш уразливі риси характеру останніх. Так, наприклад, громадянин П., зустрівшись у м. Вінниці зі знайомою громадянкою З., знаючи про її скрутний матеріальний стан та наявність на утриманні малолітньої дитини, запропонував їй надавати сексуальні послуги за плату, зобов'язуючись підшукувати клієнтів, перевозити та охороняти її, а отримані кошти розподіляти порівну між ними. Громадянка З., враховуючи збіг тяжких сімейних і матеріальних обставин, погодилася, та громадянин П. у подальшому забезпечував зайняття нею проституцією на території м. Вінниці [11].

Висновки. Відтак, вивчення соціально-демографічних характеристик осіб, які займаються сексуальною експлуатацією, дає можливість з'ясувати коло осіб, схильних до злочинної діяльності з метою проведення профілактичної роботи. Така інформація є особливо цінною для працівників митної і прикордонної служб, тому що особи, які займаються сексуальною експлуатацією, зазвичай самі супроводжують своїх жертв за кордон.

Соціально-демографічна, морально-психологічна та кримінально-правова характеристики перебувають у нерозривному зв'язку й інколи породжують одна одну.

Наведені вище ознаки не вичерпують змісту структури та головних рис кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з дитячою порнографією, і лише

контурно окреслюють уявлення про його сутність, тип, характер та рушійну силу поведінки. Особа, яка вчиняє злочини, пов'язані з дитячою порнографією, потребує значно глибшого наукового дослідження з боку кримінології, психології, психіатрії, кримінального права. Водночас наші дані доволі переконливо свідчать про те, що саме кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з дитячою порнографією, дає змогу розробити й ефективно реалізувати заходи запобігання цьому виду злочинів.

Виходячи з вищевикладеного та отриманих у ході дослідження даних, можна в загальних рисах описати портрет особи злочинця, який вчиняє злочини, пов'язані із сексуальною експлуатацією. Здебільшого це чоловіки (80,8 %), які не зайняті суспільно корисною працею (19,7 %). Найчастіше ці особи не перебувають у шлюбі (30,2 %). За віковою характеристикою переважають особи віком 35–50 років (44,5 %), які мають вищу або незакінчену вищу освіту (17,5 %) чи повну середню освіту (24,6 %), володіють технічними навичками роботи з телекомунікаційними мережами. Отже, таких осіб можна віднести до корисливо-насиленницького типу злочинця, що характеризується зневажливим ставленням до таких цінностей, як нормальний фізіологічний та моральний розвиток дитини й загальноприйняті у статевій сфері правила поведінки.

Література

1. Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд. – Харків : Право, 2003. – 453 с.
2. Соловей О. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з дитячою порнографією / О. О. Соловей // Митна справа. – 2011. – № 3 (75). – С. 153–159.
3. Кримінологія : навч.-метод. посіб. / [Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи] ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К. : Атіка, 2008. – С. 32.
4. Антонян Ю. М. Системный подход к изучению личности преступника / Ю. М. Антонян // Советское государство и право. – 1974. – № 5. – С. 89–90.
5. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве : учеб. пособие / П. С. Дагель. – Владивосток, 1970. – 132 с.
6. Шакур В. І. Суспільство і злочинність : монографія / В. І. Шакур. – Київ : Атіка, 2003. – 784 с.
7. Луняк О. М. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів : навч. посіб. / О. М. Луняк. – Ніжин, 2004. – 91 с.
8. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2004–2014 роки : стат. зб. – Київ : ВПЦ МВС України, 2015. – 201 с.
9. Кримінологія : учеб. / под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – [3-е изд, перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 2004. – С. 157.
10. Благая А. Б. Личность преступника и потерпевшего от торговли людьми / А. Б. Благая // Борьба с торговлей людьми : материалы міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 черв. 2008 р.). – Донецьк : Донецький юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – С. 27.
11. Кримінальна справа № 1-29 // Архів Ленінського районного суду м. Вінниці за 2012 рік.